

Klaudia WOJTKOWIAK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID: 0009-0006-1894-4626

Uniwersalizacja i redefinicja jako forma zawłaszczenia. Język pamięci Unii Europejskiej a pojęcie Sprawiedliwy

Streszczenie: Atak Hamasu na Izrael z 7 października 2023 r. i zbrojny odwet Izraela na Strefę Gazy otworzyły nowy rozdział w badaniach nad współczesnym antysemityzmem i pamięcią o Holokauście. Uwidocznili napięcia między pamięcią historii Zagłady Żydów europejskich a bieżącymi konfliktami politycznymi. Niniejszy artykuł przypomina oryginalne znaczenie terminu Sprawiedliwy, co jest bardzo istotne w kontekście wzrostu nastrojów antysemickich.

Słowa kluczowe: Unia Europejska, totalitaryzmy, Szoa, Sprawiedliwy, polityka historyczna

Wstęp

I wojna światowa oraz doświadczenia obywateli państw europejskich lokupowanych przez III Rzeszę stały się fundamentem wspólnej pamięci historycznej, która jest narzędziem kształtowania współczesnej tożsamości europejskiej. Celem badawczym artykułu jest analiza semantyczna, historyczna i polityczna użycia terminu Sprawiedliwy w kontekście dwóch różnych zjawisk – Zagłady Żydów europejskich (1933–1945) oraz szerszego wykorzystania terminu przez Unię Europejską. Dla omówienia wskazanego zagadnienia, autorka stosuje podejście interdyscyplinarne, które łączy analizę historyczną i politologiczną wraz z analizą normatywną i analizą deskryptywną pojęcia Sprawiedliwy. Autorka porównuje znaczenia i funkcje terminu Sprawiedliwy. Analizie poddano Oświadczenie Parlamentu Europejskiego z dnia 10 maja 2012 r. w sprawie wsparcia dla ustanowienia Europejskiego Dnia Pamięci o Sprawiedliwych oraz termin Sprawiedliwy, aby pokazać, jak zapożyczono i osadzono go w dużo szerszym i uniwersalizującym kontekście walki z totalitaryzmami. Wykorzy-

stano relacje medialne oraz raporty przygotowane przez instytucje unijne (Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej – FRA) i organizacje międzynarodowe na rzecz walki z antysemityzmem. Najważniejsze kryteria doboru źródeł to czynniki, takie jak: wiarygodność – wymienione w treści i bibliografii źródła zostały przygotowane przez instytucje unijne oraz międzynarodowe organizacje na rzecz walki z antysemityzmem i edukacji o Holokauście, dostępność – źródła pochodzą z oficjalnych stron internetowych, przydatność i powiązanie z tematem artykułu – wybrane źródła odnoszą się do analizowanego zagadnienia, aktualność – przedstawiono najnowsze badania związane z wiedzą o Holokauście, a jej poziom jest jednym z wielu czynników sprzyjających rozwojowi antysemityzmu.

Publikacja ma za zadanie zweryfikować postawioną hipotezę badawczą: Uniwersalizacja i redefinicja pojęcia Sprawiedliwy w ramach polityki pamięci Unii Europejskiej prowadzi do semantycznej niejasności pierwotnego znaczenia związanego z ratowaniem Żydów w czasie Zagłady i może być potraktowana jako forma symbolicznego zawłaszczenia pojęcia. Następnym punktem w procesie analizy materiałów jest postawienie problemu badawczego dotyczącego rozszerzenia terminu Sprawiedliwy w polityce historycznej Unii Europejskiej w kontekście relatywizacji pamięci o Zagładzie. Następnie autorka stawia pytania badawcze: Czy rozszerzenie terminu Sprawiedliwy na inne konteksty historyczne i kulturowe przez Unię Europejską wpływa na pamięć o Zagładzie? W pierwszej części artykułu autorka przytacza definicje pamięci. Następnie przedstawia genezę terminu Sprawiedliwy i dokonuje jego analizy w ujęciu semantycznym i historycznym. Wskazuje na jego pierwotne znaczenie oraz ewolucję w dyskursie pamięci o Holokauście. Edukacja o Holokauście w obliczu współczesnego wzrostu antysemityzmu oraz podkreślanie postaw ratujących, a tym samym przypominanie o historii Zagłady (tutaj osoby edukujące się samoistnie mogą mieć refleksję, że skoro byli ratujący i uratowani, to istniały też okoliczności (terroru) do ratowania) są kluczowe. Zaprezentowano także najnowsze badania dotyczące wiedzy i świadomości na temat Holokaustu na całym świecie przeprowadzone przez Claims Conference on Jewish Material Claims Against Germany. Przytoczono również bardzo ogólne wyniki raportu, ukazującego wzrost antysemityzmu po 7 października 2023 r., przygotowanego przez Anti-Defamation League. Autorka w celu nadania kontekstu historycznego pokrótce przytoczyła definicje antysemityzmu i Holokaustu. W ostatniej części artykułu autorka formułuje wnioski

na podstawie przeanalizowanego schematu działania w aktach normatywnych Unii Europejskiej.

Między pamięcią jednostki a pamięcią zbiorową

Pamięć historyczna, zwłaszcza dotycząca wydarzeń związanych z Zagładą Żydów europejskich wśród polityków i obywateli Europy (i nie tylko) jest jednym z najbardziej spornych obszarów, gdzie obecne są wzajemnie wykluczające się narracje i pamięci zbiorowe. Zdaniem Maurice'a Halbwachs'a pamięć indywidualna wywodzi się z pamięci zbiorowej, bo kształtuje się ona, np. w rodzinie, społeczności religijnej, najbliższym środowisku. Krótko mówiąc – jest to środowisko, w którym jednostka przebywa i w którym, zarówno w sposób zamierzony, jak i niezamierzony, przyswaja wiedzę z otoczenia. Pamięć zbiorowa nabiera kształtów i struktury w społecznych ramach. M. Halbwachs dostrzegł relację między pamięcią a grupą, gdzie pamięć kształtuje się w grupie poprzez przyjęcie powtarzalnych wzorców, doświadczeń tradycji i kultury przez pamięć jednostek. Grupa społeczna nadaje sens i strukturę wspomnieniom (Halbwachs, 2022, s. 154–155). „Każde społeczeństwo dzieli i modeluje przestrzeń na swój własny sposób, jednak czyni to raz na zawsze, lub wedle tych samych linii, tak że powstają stałe ramy, w których ono zamyka i odnajduje swe wspomnienia... każde wspomnienie jest przywoływane w kontekście czasowo – przestrzennym” (Ibidem, s. 24). Z kolei pionier pojęcia pamięci (między innymi pamięć czysta, pamięć nawykowa, pamięć wspomnień) Henri Bergson pojmował ją bardzo metafizycznie. Według Bergsona pamięć jest nierozdzielna z intuicją i duchową sferą człowieka, podobnie jak pojęcie życia napędzanego działaniem i nieuchronnymi zmianami. Wybór definicji pamięci czystej, nawykowej i wspomnień nie jest przypadkowy. Autorka artykułu na podstawie lektury dokonała interpretacji pojęć, które można zaimplementować w dyskusji w obszarze edukacji o Zagładzie. Pamięć czysta jest zbiorem przeżyć i doświadczeń. Pamięć nawykowa to pamięć, która przeradza się w działanie poprzez, np. kontynuację tradycji. Z kolei pamięć wspomnień to pamięć, która jest świadomie przywoływana przez jednostkę czy zbiorowości i pochodzi ze wspomnienia czystego (Bergson, 2022, s. 128–130). Choć M. Halbwachs często polemizował z H. Bergsonem, to pamięć zbiorowa Halbwachsa zawiera w sobie zarówno indywidualną pamięć czystą, wspomnień i nawykową Bergsona. W kontekście pamiętania o Zagładzie pamięć czystą

i wspomnień stanowi ogrom doświadczeń, emocji oraz świadectw ocalałych, ocalonych, ratujących i świadków Zagłady, a pamięć nawykowa dokładnie tu odzwierciedla zinstytucjonalizowanie pamięci w postaci powtarzalnych działań, takich jak: rocznice, obchody i praktyki edukacyjne, akty legislacyjne. Pamięć zbiorowa stanowi społeczną konstrukcję, której normatywnym celem jest utrwalanie wiedzy o Zagładzie wśród obywateli Unii Europejskiej.

Antysemityzm w Europie – nadal realny problem

O ważności przypomnienia i aktualności terminu Sprawiedliwy w kontekście Zagłady świadczą doniesienia medialne i raporty prezentujące wzrost antysemityzmu w Europie, takie jak: najnowsze wyniki badania pierwszego w historii Indeksu Wiedzy i Świadomości na temat Holokaustu przeprowadzone przez Claims Conference on Jewish Material Claims Against Germany opublikowane w styczniu b.r. oraz coroczny raport dotyczący antysemityzmu przygotowany przez J7 – The Large Communities Task Force Against Antisemitism (Grupa zadaniowa J7 do spraw walki z antysemityzmem). Współczesne oblicza antysemityzmu, jak i braki w edukacji w obszarze Zagłady Żydów europejskich prezentują wyżej wymienione raporty. Anti-Defamation League (ADL) organizacja, która przeciwdziała zniesławianiu narodu żydowskiego i w swoich działaniach zwalcza wszelkie formy antysemityzmu, ekstremizmu i uprzedzeń wraz z grupą zadaniową J7 (grupa skupia największe społeczności żydowskie w diasporze: Argentyna, Australia, Kanada, Francja, Niemcy, Wlk. Brytania, Stany Zjednoczone) opracowała kompleksowy raport, który wyraźnie prezentuje wzrost incydentów antysemitycznych o charakterze przemocowym (About ADL, 2025). W latach 2021–2023 (tuż po ataku Hamasu na Izrael) liczba incydentów antysemitycznych wzrosła o 11% w Australii, 23% w Argentynie, 72% w Niemczech, 90% w Wielkiej Brytanii, 83% w Kanadzie, 185% we Francji i 227% w Stanach Zjednoczonych (J7 Annual Report on Antisemitism, 2025, s. 1–4). Według informacji przytaczanych przez European Jewish Congress, Francja jest drugą co do wielkości diasporą Żydów na świecie zaraz po Stanach Zjednoczonych, a pierwszą w Europie. We Francji szacuje się, że żyje około pół miliona Żydów. Z kolei w Niemczech diaspora liczy ponad sto tysięcy osób (European Jewish Congress, 2025). Wysoki odsetek aktów antysemitycznych związany jest z wojną Hamas–Izrael. Różne warianty przemocy

zostały opisane w raporcie, ale warto zwrócić uwagę na antysemityzm wymierzony w uczniów. W roku szkolnym 2023/2024 odnotowano 1670 aktów antysemickich w porównaniu z 400 w roku poprzednim (J7 Annual Report on Antisemitism, 2025, s. 16–19). W Niemczech antysemityzm po 7 października 2023 r. jest jeszcze bardziej widoczny. Szczególnie na uniwersytetach i w środowiskach sztuki i kultury. W 2023 r. odnotowano 471 incydentów antysemickich w szkołach, na uniwersytetach, muzeach i teatrach. Dla porównania w 2022 r. takich incydentów było 184 (Ibidem, s. 20). Autorka celowo z raportu przygotowanego przez ADL zwróciła uwagę na Francję i Niemcy, ponieważ to jedne z największych diaspor żydowskich w Unii Europejskiej. Wskaźniki antysemityzmu we Francji i Niemczech zostały jedynie zasygnalizowane, ponieważ artykuł nie koncentruje się na pogłębionej analizie zjawiska antysemityzmu w tych państwach. Pierwszy w historii Indeks Wiedzy i Świadomości na temat Holokaustu objął badaniem osiem krajów (Stany Zjednoczone, Wielka Brytania, Francja, Austria, Niemcy, Polska, Węgry, Rumunia), a dane zostały zebrane przez Global Strategy Group na próbie reprezentatywnej tysiąca osób dorosłych z każdego kraju w okresie od 15 do 23 listopada 2023 r. Kolejnym powodem do niepokoju jest fakt, że 63% ankietowanych we Francji oraz 61% w Niemczech twierdzą, że Holokaust może się powtórzyć. A mniej więcej połowa (trochę powyżej 40%) deklaruje, że negowanie Holokaustu jest powszechne w ich państwach. „Chociaż ogólna świadomość Holokaustu jest wysoka w większości badanych krajów, zniekształcanie Holokaustu jest równie wysokie” (Claims Conference, 2025). W trzecim badaniu na temat dyskryminacji i przestępstw z nienawiści wobec Żydów w UE opublikowanym 11 lipca 2024 r. brały udział osoby deklarujące się jako Żydzi powyżej 16 roku życia. Badanie objęło 7992 osoby. Wybrano 13 państw członkowskich Unii Europejskiej, które stanowią 96% szacowanej populacji Żydów w Europie (Austria, Belgia, Czechy, Dania, Francja, Niemcy, Węgry, Włochy, Holandia, Polska, Rumunia, Hiszpania, Szwecja). Badanie odbyło się poprzez kwestionariusz online. Badanie było dostępne przez 5 miesięcy od 25 stycznia do 30 czerwca 2023 (*Jewish people's experiences and perceptions of Antisemitism*, 2024, s. 95–99). Jakie kwestie społeczne i polityczne stanowią problem w twoim kraju? Odpowiedzi ankietowanych na to pytanie sprawiły, że antysemityzm znalazł się na trzecim miejscu tuż za rosnącymi cenami i zbrojną agresją Rosji na Ukrainę. Świadczy to o tym, że antysemityzm zajmuje wysoką pozycję w hierarchii problemów i wyzwań społecznych. Na pytanie jak duży problem stanowi antysemityzm w twoim

kraju – największy wskaźnik również odnotowano w Niemczech 82% i we Francji 90% (Ibidem, s. 23–25). Przytoczone badania ukazują niepokojące tendencje wzrostu antysemityzmu nie tylko w Europie, zwłaszcza w kontekście wydarzeń po 7 października 2023 r. Przeanalizowane dane potwierdzają, że edukacja w obszarze Zagłady Żydów europejskich musi być kontynuowana, bo pamięć o Zagładzie może stanowić punkt odniesienia dla zrozumienia współczesnych incydentów o charakterze dyskryminującym Żydów. Dlatego autorka artykułu przedstawia definicje Holokaustu i antysemityzmu, które są fundamentem dla analizy. „Holokaust był planowanym i finansowanym przez państwo procesem prześladowania i zamordowania sześciu milionów europejskich Żydów przez reżim nazistowski w Niemczech oraz jego sojuszników i kolaborantów. W różnych formach miał miejsce w całej Europie w latach 1933–1945. U podstaw Zagłady leżał antysemityzm, czyli nienawiść do lub uprzedzenie względem Żydów, jedno z fundamentalnych założeń ideologii nazistowskiej. Uprzedzenie było również powszechne w Europie” (*Holokaust – Wprowadzenie*, 2025).

Sprawiedliwy – analiza semantyczna i historyczna

Słowo Tzedek (fonetyczny zapis hebrajskiego słowa צדק) oznacza czysty, sprawiedliwy, pobożny, zwycięski i znajduje odzwierciedlenie w idei honorowania odznaczeniem Sprawiedliwych wśród Narodów Świata (po hebrajsku Chasidei Umot Ha-olam (Blue Letter Bible, 2025; Cała, Zalewska, 2025)). Hebrajskie znaczenie słów odnosi się do niesienia pomocy Żydom przez nie-Żydów. „Sprawiedliwi wśród Narodów Świata to osoby, które w czasie II wojny światowej bezinteresownie udzielały pomocy Żydom eksterminowanym przez nazistowskie Niemcy” (*O sprawiedliwych*, 2025). W ostatnich miesiącach 1942 r. w żydowskich gazetach w Palestynie pierwszy raz opublikowano informacje o deportacjach i Zagładzie Żydów polskich. Pomysł o budowie miejsca pamięci i sama nazwa – Yad Vashem rodziły się na przełomie lat 1942–1943. A jego pomysłodawcą był między innymi Mordechai Shenavi. Instytut Pamięci Yad Vashem powstał w 1953 roku na mocy Ustawy o Pamięci Męczenników i Bohaterów z 5713 (1953) roku. Według kalendarza żydowskiego 5713 rok to 1953 rok, zgodnie z kalendarzem gregoriańskim. W Dzień Pamięci o Holokaucie (Jom ha-Szoa) w Izraelu 1 maja 1962 r. została zainaugurowana Aleja Sprawiedliwych, gdzie sadzono drzewka oliwne

w celu upamiętnienia ratujących i tym samym pierwsza oficjalna uroczystość upamiętniająca ratujących (Pietrzykowski, 2024). Niestety od 1996 r. z powodu ograniczonej przestrzeni na wzgórzu zaprzestano sadzenia drzew (*O sprawiedliwych*, 2025; Instytut Yad Vashem, 2025). Celem Instytutu jest przede wszystkim upamiętnienie sześciu milionów członków narodu żydowskiego, którzy zginęli śmiercią męczeńską z rąk nazistów i ich współpracowników. Więcej celów upamiętniania można znaleźć na stronie Instytutu Yad Vashem (Instytut Yad Vashem, 2025). Szczególnie przytoczyć należy jeszcze funkcje i uprawnienia Instytutu, takie jak zakładanie projektów upamiętniających z własnej inicjatywy i pod własnym kierownictwem oraz zbieranie, badanie i publikowanie świadectw dotyczących Zagłady oraz bohaterstwa. W związku z przedstawionymi funkcjami i celami istotne jest teraz przybliżenie kryteriów przyznawania tytułu Sprawiedliwy wśród Narodów Świata. Jak aplikować? Kandydatura osoby do tytułu może zostać rozważona, jeśli nadesłana dokumentacja opiera się na zeznaniu ocalałego lub istnieje inna dokumentacja, na podstawie której nie-Żyd/nie-Żydówka narażał/a swoje życie, wolność i bezpieczeństwo, w celu uratowania jednego Żyda lub więcej przed śmiercią lub deportacją. Osoba ratująca nie oczekiwała rekompensaty finansowej lub innego wynagrodzenia. Odnaczonym może zostać osoba ratująca, która żyje lub nie. Na stronie Departamentu Sprawiedliwych Yad Vashem znajduje się dokładny opis wymaganej dokumentacji w celu nominacji osoby do tytułu Sprawiedliwego (Ibidem, 2025). O tym, kto otrzyma odznaczenie Państwa Izrael decyduje Komisja do spraw nadawania Tytułu Sprawiedliwych (pierwsze w historii posiedzenie Komisji miało miejsce 1 lutego 1963 r.). Na czele Komisji stoi Przewodniczący, który jest Sędzią Sądu Najwyższego. Medal Sprawiedliwy wśród Narodów Świata jest odznaczeniem państwowym. Wyróżnienie przyznaje Instytut Yad Vashem nie-Żydom po decyzji Komisji do spraw Nadawania Tytułu Sprawiedliwych w imieniu państwa Izrael. Kolejnym elementem jest omówienie, w jaki sposób ratujący są honorowani i upamiętniani. Honorowanie Sprawiedliwych wśród Narodów Świata polega na przyjęciu specjalnie wybitego medalu z nazwiskiem ratującego. Osoba uznana za Sprawiedliwego otrzymuje dyplom uznania oraz przywilej uwiecznienia nazwiska na Ścianie Honoru w Ogrodzie Sprawiedliwych w Yad Vashem. Wyróżnienie i cała ceremonia mają miejsce w Izraelu lub w miejscu zamieszkania honorowanego poprzez współpracę dyplomatyczną państwa Izrael. „Ustawa o Yad Vashem nadaje mu prawo do nadawania honorowego obywatelstwa Państwa Izrael Sprawiedliwym Wśród Narodów

Świata, a także pośmiertnie obywatelstwa upamiętniającego, w uznaniu dla ich czynów” (Ibidem, 2025). W kontekście uhonorowania ratujących wyjątkowego znaczenia nabiera napis na medalu „Kto ratuje jedno życie, ten jakby cały świat ratował”. Te słowa to fragment dłuższego tekstu pochodzącego z Talmudu babilońskiego tworzonego w V i VI w. n.e., czyli spisanych komentarzy i interpretacji prawa żydowskiego – Tory. Z kolei Talmud zawiera między innymi Misznę (wielowiekowe żydowskie opinie prawne i debaty), która jest podzielona na traktaty – masech-tot i porządki – sederim. Omawiany fragment tekstu na medalu został dokładnie zaczerpnięty z Miszny, z traktatu Sanhedryn (About Mishna; Miszna 4:5) i brzmi następująco: „Sąd mówi świadkom, dlatego Adam pierwszy człowiek został stworzony sam, aby Cię nauczyć, że w odniesieniu do każdego, kto niszczy jedną duszę z narodu żydowskiego, tj. zabija jednego Żyda – werset przypisuje mu winę, jakby zniszczył cały świat, tak jak Adam był jedną osobą, z której pochodziła populacja całego świata. I odwrotnie, każdemu kto podtrzymuje jedną duszę z narodu żydowskiego – werset przypisuje zasługę, jakby podtrzymywał cały świat” (About Mishna; Miszna 4:5, 2025). Sentencja umieszczona na medalu jest ponadczasowym świadectwem przypominającym o godności i sensie człowieczeństwa.

6 marca Europejski Dzień Pamięci o Sprawiedliwych

Europejski Dzień Pamięci o Sprawiedliwych został ustanowiony przez Parlament Europejski 10 maja 2012 r., który na obchody tego święta wybrał dzień 6 marca. Nie jest to przypadek. 6 marca 2007 r. zmarł Mosze Bejski – ocalony z Zagłady, jeden z Sędziów Komisji do spraw nadawania Tytułu Sprawiedliwych oraz inicjator Alei Sprawiedliwych w Jerozolimie (Żydowski Instytut..., 2025; Muzeum Historii..., 2025, Oświadczenie Parlamentu Europejskiego z dnia 10 maja 2012 r.). W oświadczeniu czytamy, że Parlament przypomina:

- moralne znaczenie Ogrodu Sprawiedliwych w Jerozolimie;
- instytucje, które uczyły pamięć osób ratującym życie innych osób podczas ludobójstw i innych zbrodni przeciwko ludzkości;
- zachowane godności ludzkie przez osoby w okresie totalitaryzmu nazistowskiego i komunistycznego;
- pamięć o czynieniu dobra, które jest podstawą w procesie integracji europejskiej;

- obowiązek instytucji, które mają obowiązek stawiać za wzór osoby, które stawiały opór zbrodniom przeciwko ludzkości i totalitaryzmowi (Oświadczenie Parlamentu Europejskiego z dnia 10 maja 2012 r.).

Trzeba zaznaczyć, że we wspomnianym oświadczeniu wsparcia dla ustanowienia Europejskiego Dnia Pamięci o Sprawiedliwych określenie okresu totalitaryzmu i totalitaryzm pojawiają się tylko raz i to bez kontekstu Zagłady Żydów. A słowa Żydzi i czas Holocaustu także pojawiają się tylko raz, ale w kontekście oddania czci Mosze Bejskiemu z inicjatywy, którego powstał Ogród Sprawiedliwych w Jerozolimie. Jasno to pokazuje, że pamięć o Sprawiedliwych w narracji Unii Europejskiej jest rozszerzana na różne konteksty historyczne. A samo zastosowanie terminu Sprawiedliwy względem „chroniących innych przed prześladowaniami motywowanymi nienawiścią” czy wyróżniających się „postawą oporu zbrodniom przeciw ludzkości i totalitaryzmowi” odrywa od kontekstu Zagłady i spełnienia rygorystycznych kryteriów otrzymania odznaczenia państwa Izrael Sprawiedliwy wśród Narodów Świata. W jaki sposób ustanowienie Europejskiego Dnia Pamięci o Sprawiedliwych 6 marca koresponduje z działalnością Fundacji Gariwo szczególnie w Polsce? Zaledwie rok po ustanowieniu Europejskiego Dnia Pamięci o Sprawiedliwych Dom Spotkań z Historią oraz Komitet Światowego Ogrodu Sprawiedliwych z Włoch – Gariwo (Ogrody Sprawiedliwych, 2025) rozpoczęły rozmowy o otwarciu w Polsce Ogrodu Sprawiedliwych, który powstał na skwerze im. Jerzego Jura-Gorzechowskiego w dzielnicy Muranów w Warszawie w 2014 r. Gariwo-Gardens of the Righteous Worldwide (Ogrody Sprawiedliwych na Świecie) rozpoczęła działalność w 1999 r. we Włoszech. Sieć Ogrodów Sprawiedliwych wykracza poza Europę. Na stronie internetowej Gariwo nie ma jednoznacznej informacji o liczbie państw biorących udział w inicjatywie. Jest mapa i lista powtarzających się państw wraz z liczbą ogrodów. Na potrzeby artykułu autorka policzyła, że dokładna liczba państw, które mają Ogrody Sprawiedliwych wynosi 15 (Włochy, Argentyna, Rwanda, Albania, Francja, Irak, Szwajcaria, Liban, Tunezja, Jordania, Izrael, Armenia, USA, Rosja i Polska). Trzeba zaznaczyć, że jedno państwo może mieć więcej niż jeden ogród. W liczbie otwartych ogrodów zdecydowanie dominują Włochy. Według informacji zamieszczonych na stronie fundacji jej zobowiązaniem jest promowanie wiedzy o Sprawiedliwych, a „Pamięć dobra jest potężnym narzędziem edukacyjnym, przydatnym w zapobieganiu ludobójstwom i zbrodniom przeciwko ludzkości”. Czytając dalej zaprezentowano, że fundacja powstała „z myślą o szerzeniu tego doświadczenia,

od pamięci o Holokauście po wszelkie prześladowania popełniane przeciwko ludzkości”. A nadrzędnym celem „jest edukacja na temat osobistej odpowiedzialności i wkładu w ochronę pamięci o ludobójstwach” (Gariwo, 2025). Sprawiedliwych w ujęciu Fundacji Gariwo upamiętnia się w Ogrodach Sprawiedliwych (tak jak do 1996 r. na wzgórzu przy Instytucie Yad Vashem) poprzez sadzenie drzewka. Dedykuje się także kamień pamiątkowy z uzasadnieniem wyboru tytułowanej osoby. Kandydaturę do upamiętnienia tytułem Sprawiedliwy może zgłosić każdy. Decyzję o uhonorowaniu osoby podejmuje Komisja. W Polsce 6 marca podobnie, jak i w pozostałych państwach członkowskich Unii Europejskiej obchodzony jest Dzień Pamięci Sprawiedliwych, a dodatkowo tego dnia Komisja ogłasza nazwiska osób uhonorowanych tytułem Sprawiedliwy i sadzi pamiątkowe drzewo w Ogrodzie Sprawiedliwych na Muranowie. W Libanie, Tunezji czy USA 6 marca nie jest Dniem Pamięci o Sprawiedliwych. W innych terminach uzgodnionych przez komisje danych państw np. we wspomnianych już, Libanie, Tunezji czy USA także są sadzone drzewka w Ogrodach Sprawiedliwych, a tytułowane są osoby, które w jakikolwiek sposób przeciwstawiały się zbrodniom przeciwko ludzkości i totalitaryzmowi.

Tabela 1

Yad Vashem	Gariwo
– Ratowanie życia jednej lub więcej osób w wyjątkowych okolicznościach Zagłady. – odznaczenie otrzymuje nie-Żyd.	– Ratowanie życia. – Stanie po stronie uciskanych podczas mordów, ludobójstw, w czasie totalitaryzmów: nazistowskiego i komunistycznego. – Odznaczenie dla wszystkich narodowości.
Medal, dyplom, honorowe obywatelstwo państwa Izrael, drzewko w Alei Sprawiedliwych do 1996 r.	Drzewka w Ogrodach Sprawiedliwych, kamień z grawerem uzasadnienia wyboru osoby.
Komisja do spraw nadawania Tytułu Sprawiedliwych. Przewodniczący to Sędzia Sądu Najwyższego.	Komitet – przykładowy skład – Polska: – Maja Komorowska – aktorka, – Michael Joseph Schudrich – Naczelny Rabin Polski.
Odznaczeni: – Irena Sendlerowa, – Oskar Schindler.	Odznaczeni: – Jacek Kuroń, – Nelson Mandela.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji na stronach internetowych w bibliografii.

Zakończenie

Społeczeństwo europejskie przystosowuje się do legislacji unijnej, która odzwierciedla się w dyskursie publicznym. Zgodnie z definicją socjologiczną, przystosowanie oznacza proces uczenia się zasad i reguł społecznych. Pojęcie Sprawiedliwego powinno pozostać nienaruszone i nie może podlegać anomii. Dezaktualizacja wartości – w tym przypadku figury Sprawiedliwego może wpływać na zdolności poznawcze jednostek, co bezpośrednio oddziałuje na sposób zapamiętywania przeszłości oraz postawy – w tym kontekście – wzrost antysemityzmu. Unia Europejska tworzy system normatywny na podstawie wybranych wartości, kształtuje jednostki poprzez europejską pamięć historyczną, a te dostosowują się do systemu – do nowego symbolu Sprawiedliwego. Chociaż Raul Hilberg, wybitny historyk Zagłady pisał, że „zapamiętane zostaną słowa, nie same wydarzenia”, to właśnie dlatego warto zauważyć, że Unia Europejska stosuje nieprecyzyjne określenie w jednym z dokumentów dotyczącym Europejskiego Dnia Pamięci o Sprawiedliwych (Hilberg, 2012, s. 74). Kontekst europejski zdecydowanie odbiera wyjątkowość odznaczenia Sprawiedliwy wśród Narodów Świata, ponieważ Zagłada była jedynym takim wydarzeniem na skalę światową o systematycznym i totalnym charakterze eksterminacji, m.in. na tle etnicznym (Friedlander, 2010, s. 528–529). Idea Europejskiego Dnia Pamięci o Sprawiedliwych wzmacnia europejską politykę historyczną, ale w ogólnym kontekście doświadczeń nazizmu i komunizmu. Unia Europejska, jak i Fundacja Gariwo, zapożyczając termin Sprawiedliwy wywodzący się od odznaczenia państwa Izrael Sprawiedliwy wśród Narodów Świata, odbiera jego mocno ugruntowaną i jednoznaczną treść historyczną i moralną. Rozszerza pojęcie w porównaniu ze Sprawiedliwym w kontekście Zagłady. Wartością, którą niesie tytuł Sprawiedliwy wśród narodów Świata są heroiczna postawa wobec Żydów w czasie Zagłady oraz pamięć o Zagładzie, która dziś jest zniekształcana – jak pokazują badania. Podsumowując powyższą analizę należy zaznaczyć, że Europejski Dzień Pamięci o Sprawiedliwych oraz działalność międzynarodowej Fundacji Gariwo zasługują na uznanie. Jednak warto rozważyć zmianę określenia tytułu, którym honoruje się wybraną osobę. A w nazwie święta, które Wspólnota Europejska obchodzi 6 marca jasno zaznaczyć, że upamiętnia osoby, które sprzeciwiały się zbrodniom przeciwko ludzkości i totalitaryzmowi lub wybrać inne określenie niż Sprawiedliwy dla tytułowanej osoby.

Bibliografia

Książki:

- Bergson H. (2022), *Materia i pamięć*, Wydawnictwo vis-a-vis, Kraków.
- Halbwachs M. (2022), *Spoleczne ramy pamięci*, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa.
- Hilberg R. (2012), *Pamięć i polityka. Droga historyka Zagłady*, Stowarzyszenie Centrum badań nad Zagładą Żydów, Warszawa.
- Friedlander S. (2017), *Dokąd prowadzi pamięć. Moje życie*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Friedlander S. (2010), *Czas eksterminacji. Nazistowskie Niemcy i Żydzi 1939–1945*, Wydawnictwo Prószyński i S-ka, Warszawa.
- Margalit A. (2023), *Etyka pamięci*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Ricoeur P. (2010), *Miłość i sprawiedliwość*, Wydawnictwo Universitas, Kraków.

Dokumenty Unii Europejskiej:

- Jewish people's experiences and perceptions of Antisemitism*, 2024, <https://fra.europa.eu/en/publication/2024/experiences-and-perceptions-antisemitism-third-survey>, 15.02.2025.
- Komisja Europejska, komunikat prasowy FRA III badanie, *Poziom antysemityzmu w Europie jest nadal wysoki*, https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/pr-2024-antisemitism_pl.pdf, 15.02.2025.
- Oświadczenie Parlamentu Europejskiego z dnia 10 maja 2012 r. w sprawie wsparcia dla ustanowienia Europejskiego Dnia Pamięci o Sprawiedliwych, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=OJ:C:2013:261E:FULL>, 14.02.2025.

Materialy Anti-Defamation League:

- About ADL, <https://www.adl.org/about/who-we-are>, 14.02.2025.
- About J7, <https://www.adl.org/j7-large-communities-task-force-against-antisemitism>, 14.02.2025.
- J7 Annual Report on Antisemitism 2025, <https://www.adl.org/sites/default/files/pdfs/2025-05/j7-annual-report-on-antisemitism-2025.pdf>, 14.02.2025.

Materialy Claims Conference Conference on Jewish Material Claims Against Germany:

- Claims Conference, <https://www.claimscon.org/country-survey/>, 16.02.2025.
- Claims Conference (2025), *Cross Country Holocaust Survey Research Keys Findings*, <https://www.claimscon.org/wp-content/uploads/2025/01/Claims-Conference-Research-Insights-01.09.25.pdf>, 16.02.2025.

Artykuły online, serwisy internetowe:

- About Holocaust, *Mosze Bejski urodzony w 1920 roku w Krakowie, ocalały z obozu w Płaszowie*, <https://aboutholocaust.org/pl/testimonies/mosze-bejski-urodzony-w-1920-roku-w-krakowie-ocalaly-z-obozu-plaszowie>, 20.02.2025.
- Blue Letter Bible, <https://www.blueletterbible.org/lexicon/h6664/kjv/wlc/0-1/>, 17.02.2025.
- Cała A., Zalewska G., *Sprawiedliwi wśród Narodów Świata*, POLIN Wirtualny Sztetl, <https://sztetl.org.pl/pl/slownik/sprawiedliwi-wsrod-narodow-swiate>, 25.03.2025.
- Dom Spotkań z Historią, *Europejski Dzień Pamięci o Sprawiedliwych*, <https://dsh.waw.pl/program/archiwum-wydarzen-2014/europejski-dzien-pamieci-o-sprawiedliwych/>, 25.03.2025.
- Encyklopedia PWN, <https://encyklopedia.pwn.pl/szukaj/Sprawiedliwy.html>, 17.02.2025.
- Margaf M., *Badanie: ogromne braki w wiedzy na temat zagłady Żydów*, 23.01.2025, DW, <https://www.dw.com/pl/badanie-ogromne-braki-w-wiedzy-na-temat-holokaustu-organizacja-alarmuje/a-71389191>, 20.02.2025.
- Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN, *Europejski Dzień Pamięci o Sprawiedliwych*, <https://polin.pl/pl/europejski-dzien-pamieci-o-sprawiedliwych#:~:text=Od%201963%20roku%20Instytut%20Yad,Sprawiedliwego%22%2C%20dokonuj%C4%85c%20jego%20uniwersalizacji,> 25.03.2025.
- Żydowski Instytut Historyczny, *6 marca. Europejski Dzień Pamięci o Sprawiedliwych*, <https://www.jhi.pl/artykuly/6-marca-europejski-dzien-pamieci-o-sprawiedliwych,573#:~:text=6%20marca%20to%20Europejski%20Dzie-%C5%84,si%C4%99%20totalitarnym%20re%C5%BCimom%20XX%20wieku,> 25.03.2025.

Materiały United States Holocaust Memorial Museum:

- Holokaust – Wprowadzenie* (2025), <https://encyclopedia.ushmm.org/content/pl/article/introduction-to-the-holocaust>, 25.01.2025.

Materiały European Jewish Congress:

- Germany, <https://eurojewcong.org/communities/germany/>, 25.01.2025.
- France, <https://eurojewcong.org/communities/france/>, 25.01.2025.

Materiały Instytut Pamięci Yad Vashem:

- Brog M., *In blessed Memory of a Dream: Mordechai Shenavi and Initial Holocaust Commemoration Ideas in Palestine, 1942–1945*, <https://www.yadvashem.org/articles/academic/in-blessed-memory-of-a-dream.html>, 5.02.2025.
- Commission, <https://www.yadvashem.org/education/other-languages/polish/righteous-among-the-nations/commission.html>, 5.02.2025.

History of program, <https://www.yadvashem.org/education/other-languages/polish/righteous-among-the-nations/history-of-program.html>, 5.02.2025.

Honoring, [yadvashem.org/education/other-languages/polish/righteous-among-the-nations/honoring.html](https://www.yadvashem.org/education/other-languages/polish/righteous-among-the-nations/honoring.html), 5.02.2025.

Rescue of jews, <https://www.yadvashem.org/righteous/resources/the-righteous-among-the-nations-and-the-rescue-of-jews.html>, 5.02.2025.

Righteous among the nations, <https://www.yadvashem.org/education/other-languages/polish/righteous-among-the-nations/apply.html>, 5.02.2025.

Yad Vashem Law, <https://www.yadvashem.org/about/yad-vashem-law.html>, 5.02.2025.

Materiały Sefaria:

About Mishna, <https://www.sefaria.org/texts/Mishnah>, 10.02.2025.

Miszna 4:5, https://www.sefaria.org/Mishnah_Sanhedrin.4.5?lang=bi, 10.02.2025.

Materiały portalu Sprawiedliwi:

O sprawiedliwych, <https://sprawiedliwi.org.pl/pl/o-sprawiedliwych>, 12.02.2025.

Instytut Yad Vashem, <https://sprawiedliwi.org.pl/pl/o-sprawiedliwych/instytut-yad-vashem>, 12.02.2025.

Ogród Sprawiedliwych wśród narodów Świata, <https://sprawiedliwi.org.pl/o-sprawiedliwych/instytut-yad-vashem/ogrod-sprawiedliwych-wsrod-narodow-swiata>, 12.02.2025.

Kryteria Yad Vashem, <https://sprawiedliwi.org.pl/pl/o-sprawiedliwych/instytut-yad-vashem/kryteria-yad-vashem>, 12.02.2025.

Materiały Fundacja Ogród Sprawiedliwych:

Fundacja, <https://ogrodsprawiedliwych.pl/fundacja>, 27.03.2025.

Ogród, <https://ogrodsprawiedliwych.pl/>, 27.03.2025.

Ogrody Sprawiedliwych, *6 marca – Europejski Dzień Pamięci o Sprawiedliwych. Ogłaszamy nazwiska nowych Sprawiedliwych*, 6.03.2025, <https://ogrodsprawiedliwych.pl/aktualnosci/sprawiedliwi-2025>, 27.03.2025.

Materiały Fundacja Gariwo:

Gariwo, <https://en.gariwo.net/home/>, 27.03.2025.

Ogrody Sprawiedliwych, <https://en.gariwo.net/gardens/>, 27.03.2025.

Materiały z odbytych kursów:

Pietrzykowski Sz. (2024), prezentacja: *Sprawiedliwi, pomoc, ratowanie... Wprowadzenie teoretyczne*, kurs: Wielkopolscy Sprawiedliwi, Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli w Poznaniu, 21.11.2024.

Universalization and redefinition as a form of appropriation. The language of memory of the European Union and the concept of the Righteous

Summary

Following the Hamas attack on Israel on October 7, 2023, and Israel's armed retaliation against the Gaza Strip, a new chapter has emerged in the study of contemporary anti-Semitism and Holocaust memory. The Hamas – Israel conflict has highlighted the tensions between the memory of the Holocaust of European Jews and current political conflicts. This article revisits the meaning of the original, foundational concept of the Righteous, which is crucial in the context of rising anti-Semitic sentiment.

Key words: European Union, totalitarian regimes, Shoah, Righteous, historical policy

Informacje o autorce

Klaudia Wojtkowiak [klaudiawojtkowiak26@gmail.com] – absolwentka studiów magisterskich na kierunku stosunki międzynarodowe na Wydziale Nauk Politycznych i Dziennikarstwa UAM w Poznaniu. Specjalista w Sekcji Organizacji i Wsparcia Aplikacji Grantowych w Centrum Wsparcia Projektów UAM. Zainteresowania naukowe: polityka historyczna Unii Europejskiej, uprzedzenia, ludobójstwa, relacje polsko-żydowskie.

